

Brassai, mint philosophus.

II.

Logikai munkássága.

Végig kísértük Brassait logikai fejtegetéseiben. Láttuk, hogy a hagyományos formai logika hiányain itt-ott segíteni próbál. Így a principium tertii exclusi-t helyesen így magyarázza: egy jegy és ennek ellenmondata közül valamelyik az *egyénre* szükségkép illik. Itt mások az egyén helyett fogalmat mondanak. Egy példa megvilágosítja a kérdést. Az alma jegyei közé nem vehetem fel sem a „piros“, sem a „nem piros“ jegyet. De egy bizonyos alma jegyei közé igen. Leszállítja a formai logikák azon elvét is, mintha a fogalom köre *lényegesen* *visszás* arányban állna tartalmával. Termékeny az utalás logikájában a fogalmak fokozatos sorozatánál a természettudományi rendszerekre. Meglepően magyarázza logikai világításban az elméleti és gyakorlati embert. Amaz a fogalmat inkább tartalmánál, ez inkább körénél fogva gondolja. E pontnál egy igen fontos paedagogiai kérdés merül fel, melyre utal is, azonban részletesen nem tárgyalhatja. A fogalmak felosztását a fogalmak egyéni, fogalmi köre és tartalma szempontjából adja. Az ítéletek közti különbségekre figyelve, azokat különbözőleg nevezi el, a mit elődeinél hiába keresünk. Helyes világításba helyezi a hypothesist is, mit „praemissák keresése“ czímen tárgyal. Formai logikusoknál ezt a természettudományi kutatásoknál oly fontos szerepet játszó segédeszközt sem találjuk meg.

Itt kerül sor arra is, hogy szóljunk a *formalis* vagy *deductiv*, vagy *közönséges* logika és a *speculativ* és *inductiv* logika egymáshoz való viszonyáról. A formalis logika megteremtője Aristoteles. Kant szerint Aristoteles óta ez a tudomány egy lépést sem haladt előre. Ennek a logikának, a mint üres sablonok és formák között mozgott a középkoron át, tagadhatatlanul nagy hiányai vannak. Egyik hiánya az, hogy a nyelvbeli kifejezés nyelvtani s a gondolat logikai formái között a legszorosabb megegyezést, a részletekig menő összhangot látott és tanított. Pedig hát, a mint a nyelvtudomány tanítja,

a nyelvalakok nem mindig logikai formák és keretek között fejlődtek. Ha nagyjában és általában megfelelnek is a nyelvtani és logikai formák egymásnak, a részletekben nagy és lényeges eltérések mutatkoznak. Brassai azonban ilyen téves tanok hirdetésétől távol áll. Mindenütt, a hol alkalom kínálkozik, megragadja azt, annak kimutatására, hogy nyelv és logika két különböző dolog s mindegyik alkata külön, egymástól független, egymást nem szabályozó törvények szerint fejlődött és fejlődik tovább; de másfelől állítja a kettőnek szoros kapcsolatát. Minthogy a logikának — mondja Brassai — czéljai végrehajtására egyetlen eszköze a nyelv, épen a logikába tartozik, hogy a „gyakran makacs és durzás“ eszközt czéljai szolgálatába hajtsa. (119. §.). A tárgyalás folyamán mindig vesz alkalmat magának a különbségek feltüntetésére. Így az 57. §.-ban, hol arra figyelmeztet, hogy a határozott névelő hol egyént, hol általában a fogalmat jelzi. (Pl. *a* telegraph vonala megszakadt, és: *a* telegraph oly eszköz stb.); így a 87. §.-ban: a mutató névmás („névmellék“) *ez a, az a* mindig egyént jelöl. A névelők mutató névmásokból váltak s mégis nemesak egyént, hanem fogalmat is jelölnek. A fokozatos fogalmak némelyikére ad szót a nyelv, másokra nem, hanem szócsoportokkal segít magán (89. §.). Hogy melyikre ad, melyikre nem, ezt törvény nem szabályozza s ez minden nyelvnek jellemző vonása (119—125. §§.). Ennek tekintetbe nem vevéséből származnak azok a rossz fordítások, melyek a nyelv eredeti alkotán oly gyakran erőszakot követnek el. A *nem* tagadó szócskának logikailag háromféle (*elhagyó, kirekesztő, egyebet tevő*) értelme van: pl. a gyümölcs — piros — nem piros; ez az alma sem piros, sem nem piros; a gazda nem zabot vett, hanem stb. A nyelv a *nem* szócska mind a három értelmének kifejezésére csak egy szót nyújt. „És aztán mondja megint valaki, hogy a nyelvnek a logika szab törvényeket s az értésre, közlekedő médiumon kívül, bármily hibátlan legyen is az, más tudományra nincs szükség. De van ám s ez a logika!“ (108—111. §.). A 114. §.-ban a testi (concret) és történelmi (abstract) fogalmaknak megfelelő szókról tárgyalván, megint hangsúlyozni kívánja: „ha megengedjük is, hogy a nyelv *némiképp* szolgálja a logikának, de semmi esetre nem rabszolgája“. Sőt jóval előbb logikája megjelenésénél, 1852-ben, már vitáz Beckerrel, ki a nyelvet, nyelvtant és logikát azonosította.¹

¹ Tapogatódzások a magyar nyelv körül. Pesti Napló. 1852. 802. 803. sz.

A formai logika ellenségei azt hozzák fel továbbá ellene, hogy terméketlen, formái üresek, tartalom nélküliek, a következtetések tanánál azt, hogy a conclusio semmi egyebet nem foglal magában, mint a praemissák s így új eredmények feltalálására, a tudományok haladása eszközözül nem szolgál. Ilyen támadói e logikának egyfelől Hegel és iskolája, másfelől a Bacon óta a természettudományi kutatásoknál mind nagyobb sikerrel alkalmazott ú. n. *inductiv* logika hívei. Az inductiv logikát Mill Stuartnak magyarra is lefordított híres inductiv logikája addig nem ismert tekintélyre emelte.

A formai logika tehát Hegel és hívei szerint nem elégti ki a tudományos szellemet. Főrésze, a syllogismusok tana, hiú és haszontalan elmefuttatás. Új eredményekhez nem juttat. Brassai szerint ez a felfogás oly kötelességet ró a syllogismusra, mely reá nem tartozik. Mert ennek „feladata, a praemissák és conclusio közti viszonyt és ezzel a conclusio alanya és mondománya közti szükségképi viszonyt megállapítani“. Annyira nem kötelessége új igazság előállítására, „hogy éppen ellenkezőleg azt mutatja ki, hogy még az újnak látszó conclusio is nem új, hanem az ismert és ó praemissákban virtualiter be levén foglalva, maga is ó és ismert ítélet“. Ezt különben a logikától csak azok követelhetik, a kik a fogalmat és tárgyat, a gondolkodást és létet azonosoknak tekintik, miként Hegel is. Ez a felfogás „a nélkülözhetlen és kikerülhetlen dualismust“ semmisítené meg s nemesak a logikának, de minden tudománynak, mint tudománynak létezetését megtagadja. Nincs nevezetesen természettan, mert ez is megkülönbözteti — sőt lényege ezen megkülönböztetésben áll — a természet törvényeit a testektől“. Ezért harezol aztán Brassai Hegel ellen, kit a 19. százév Gorgiasának nevez,¹ s azt mondja róla, hogy tönkre tette a logikát.²

Brassai a Hegel-féle speculativ logika ellen a vitázásra minden alkalmat megragad. Láttuk már, hogy dönti el a fogalmak létének kérdését: az egyszerű fogalmak valóban léteznek, a végtelen körű fogalmak csak alanyiasan, a reflexioban. Ez a terület azonban már a metaphysikával határos s Brassai Hegellel szemben, kinél a metaphysika és logika teljesen összeesnek, a határokat pontosan meghúzza. A képzetek és fogalmak s tárgyak közti viszony lényegesen metaphysikai kérdés s csak keletkezéseik módjából folyó különbségeik, osztályozásuk, szóval alaki viszonyaik tartoznak a logikába.

¹ Logika. 144 l.

² U. o. 170. l.

De az *eszmék* „kirekesztőleg a metaphysika uradalmába tartoznak s nemesak tárgyias, de csupán formális meghatározásuk is . . . a logika körén egészen kívül esik s ha vizsgálat alá veszem, akkor igazán beleszántok jogtalanúl a metaphysika földébe“ (Log. 162—164. l.)

Ezek a nyilatkozatok Hegel ellen irányulnak. Mert a formai és speculativ logika csak tárgyukra, a fogalmakra, ítéletekre, következtetésekre nézve egyeznek. De ezek felfogásában már eltérnek egymástól. Hegel azonossági elve alapján gondolkodás és lét, s így logika és metaphysika azonosok. Az azonossági tan támadásával Brassai magára zúdította Hegel híveit. Tévednek tehát azok, a kik azt állítják, hogy a 30-as évek végén kitört Hegel-féle harez a hegelianusok teljes leveretésével végződött. Régi hívei elhallgattak, de újabbak tanulmányozták s szegődtek zászlói alá. Az az irodalmi harez tehát, a melyet Hegel bölesészete nálunk a 30-as évek végén felidézett, s mely rövid időn a Hegel hívei elnémitásával mintha megszűnt volna, valójában tovább tart s csak kellő alkalomra vár, hogy kitörjön. De e harez történetét sem Pápay Jeromos,¹ sem Szlávik² nem adják. A többi bölesészettörténeti munkák pedig e korra már nem terjednek ki. Pápai Szabó Károly³ elbeszéli ugyan e vitát, de nem tudja azon előzmények és törekvések közé helyezni, melyekből ez, mint a még későbbben is folyó Hegel-hareznak egyik jelene, érthető és magyarázandó is. Ezért szükséges lesz e vita lefolyását ismertetni, hogy az olvasó fogalmat szerezzon arról a kiméletlen szenvedélyességről, mellyel a küzdő felek egymást nemesak nézeteikben, hanem személyeikben is támadják. Itt Brassai sem kivétel. S azt hiszem, hogy ennek a kijelentésével tartozom az igazságnak és nem sértem Brassaink emlékét.

Ebben a korban Brassai Hegel támadásában nem áll egyedül. Mindjárt a logikája megjelenése utáni évben (1859.) Somogyi Károly *A bölesészet lényege- és feladatáról* cz. akadémiai székfoglaló beszédjének nagy részében a Hegel bölesészetének hatásaival foglalkozik s idegen írók szavaival igyekszik a Hegel rendszerét döntögetni. „Örökké nevezetes marad a bölesészet történetében — mondja Somogyi a 12. lapon — hogy a böleselő ész legmagasabb fokára jutottnak

¹ A magyar bölesleti irodalom története Apáczaitól az élőkig. Kassai premontrei fogymn. 1877—78. évi értesítője.

² Zur Geschichte und Litteratur der Philosophie in Ungarn. Különlönyomat a Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 107. kötetéből.

³ Peti József emlékezete. Sárospataki Füzetek 1863. évf.

tartathaték ezerek által egy olyan, ki a *józan észből* gúnyt úzvén, azt mint rövidlátó s a dolgok mélyébe látni nem tudó idiotát ítástitá el évezredek axiomáival együtt . . .“ S „örülni kell rajta, ha az el nem ferdtett gondolkodás bír még oly térrel a földön, kétségkívül honunkban is, hova a hegelü bölesészeti uralmát kiterjeszteni nem bírta“. Kisebbségére válhatik korunknak, hogy „egy excentrikus eszme, egy fonák rendszer annyi esudálóra talált, miszerint egész népekre nézve válhatott irányt adóvá“. (13. l.) „Ha csak saját szemünkkel nem látnók s olvasnók e hírneves bölesész írataiban az oklatan és minden józan észet vakmerően kihívó állításokat, lehetetlen volna hününk, miszerint az ezeket mondó s tanító ember volt az a Hegel, kit kora imádott mesterének ismert“. Főforrása, Gratry nyomán Hegel műveit *egy örült naplójának* mondja. (Jegyzetek. 56. l.) Hyen s hasonló hangon ír a 19. százék bölesészetről, a hegelismusról a „józan ész“ nevében. De látja már a philosophiai állapotok jobbra fordulásának előjeleit, nyomait. Azonban ebben sem sok öröme telik. Mert ez a fordulat sem kedvező „a pozitív hit- és kereszténységre nézve, tehát az igazság megismerésébeni haladást illetőleg“ (17. l.).

A következő év (1860.) egy sokkal mélyebben és módszerebben s eredetibb módon írt munkát termelt a Hegel-féle bölesészeti ellen. Ez Danielik János *A bölesészeti számára igényelt szabadság- és függetlenségről* ez. akadémiái székfoglaló beszélje. Nem lehet ezélunk e kis füzeti tartalmát csak főbb vonásaiban is előadni. Minket most csak a Hegel rendszere ellen intézett támadása érdekel. A legújabb bölesészeti Descartes cogito ergo sum-jából az inductio és tapasztalás mellözésével egyoldalulag fejlődött. E tételt csak meg kellett fordítani s kész volt az eszmeelviség (6. l.), a melyből következik, „hogy minden lét szükségképen gondolkodás, mindenek szükségképen egy kútfőből, a gondolatból, ezen egy füst alatt eszmény- való és alany-tárgyból (ideal-real, subject-objectből) erednek s így a világon semmi kételviségnek, semmi valóságos ellentétnek nines helye; a mutatkozó ellentétek, pl. a szellem és anyag, a szabadság és kényszerűség, az igazság és tév, a jó és a rossz, az erény és a bün, a véges és a végetlen, az egyszerű és az összetett, az eszményi és a való, a szervesetlen és a szerves stb. mind csak lát-szólagosak“ (7. l.). Az azonosság ezen rendszerében az ész egy bevégzett auto- és pantheistikus isten (8. l.). Ezek után az azonossági rendszert bírálva, az *öntudat* ellenmondó tényeire hivatkozik s

az ismeretszerzésnek két forrását tanítja, a *tapasztalást* és *észt* (17. l.) s ezeken kívül fénysugarakat gyűjt és szór a képzelő tehetség, a phantasia, a hirtelen ötletek, ihlet, sugallat (21. l.).

Ezeket a támadásokat Hegel hívei nem nézhették tétlenül. A támadók hárman vannak: Brassai, Somogyi és Danielik. A védők is hárman sorakoznak: Peti József, egy névtelen a Sárospataki Füzetekben és Szalai István, szentesi ref. pap.

Peti József (1834—1862) pesti ref. theol. tanár veszi fel először a harezot a támadókkal.¹ „A tudomány iránti szeretet“ (5. l.) készletti nemesupán a védelemre, hanem a támadásra is. Az „újkori (= Hegel-féle) iskola“ elleni visszahatás majdnem általános (4. l.). „A mai böleselkedés legnagyobb részben — tisztelet a kevés kivételeknek — kirívólag erőltetett, affectált hadonázás amaz újkori iskola ellen; oly visszahatás, melynek értéke egyedül a divatszertűségben áll; mely nem előre, hanem hátra hajt; nem épít, hanem ront; nem tisztáz, hanem ellaposít, nem simít, hanem elferdít; különösen pedig az egyoldalúságok eltávolításának örve alatt mindenféle elemet fölvenni akar a bölesészet körébe“ (1. l.). Félti az eszmeelviség ügyét, a bölesészetet a visszaeséstől, az ellaposodástól, a dogmatismustól. Az eszmeelviség elleni reakcióban a félreértésnek is van része s ezt kell eloszlatni. Kritika alá veszi Brassai, Somogyi és Danielik könyveit s fejlett tudással és ítélettel magyarázza az eszmeelviség lényegét. A Brassai logikájára térve, kifogásolja, hogy az formalis logika, melynek alapja az *értelem* s ez „csak előesarnoka a bölesészetnek“. Ez azonban itt nem állapodhatik meg, hanem a *szemléltő ész* álláspontjára emelkedve az eszme és lét különbségeit megszüntető s azok egységét bizonyító tudományyá kell hogy fejlődjék, mint Hegelnél. Ez a lényege Peti bírálatának. E röpíratot a Sárospataki Füzetekben (V. évf. 72 --85. l.) egy ismeretlen „lihetően a *Bölesészet jelene* írója, mint már Pápai Szabó K. megjegyzi, teljes elismeréssel ismertetve, azt a hiányt találja benne, hogy nem magyarázza meg eléggé a tapasztalati és különösen az „értelmi“ álláspont lényegét. Erre vállalkozik ő s rátér Brassai logikájára. „Brassai logikája még mindig a formalis logika. Semmi szó ellene, mint ilyen ellen. Ez is jó előtudomány, s a figyelmes olvasót arra emlékezteti: minő hiába voltak némely küzdelmei az emberi

¹ Az eszmeelviség védelme tapasztalati s értelmi álláspontú bölesészeink ellen. Pest. 1860.

észnek nénelv elmékre nézve“. Szemére veti, hogy nem ismeri Hegelt. Bírálja a Brassai értelmében vett logika meghatározását. „Ha ez igaz a logikáról (t. i. hogy ezélja az emberek közt egymás értésének eszközlése), még igazabb a nyelvtanról. Hanem a logos teszen igét, teszen eszmét; így tehát mindkettőre szól a logika s erről semmi kétség; de hogy a természettan, jogtudomány is arra való, hogy az emberek egymást a természet tüneményeire s a jog tételeire nézve megértsék, hasonlóul igaz. S így a logika bizonyos instrumentalis tudomány a többi tudományok felett, minő a nyelvtan is; és eképpen kezdet fogva nyelvtan és logika, együtt járnak előttünk Brassai könyvében“. Br. álláspontja „értelmi álláspont“, formalismus. Peti abban fáradoz, hogy fölfedezze Brassainak az egységes álláspontot. Nehéz feladat, kivált Br. ellen, ki már elég zivatart látott feje felett elvonulni és elég alkalmat nem változni. Neki az már késő is. Új bor volna ő ó-tömlőben“. ¹

Brassai egy cikksorozatban válaszol (Korunk. 1860. 70—74. sz.), mely később külön füzetben (*Irodalmi pör a philosophia ügyében. Specieis facti.* Kolozsvár, 1761.) is megjelent. Peti ellen kardot nem ránt, „elég neki egy legyező-koppintás is“ (5. l.). De a „Szemlész“ fellépte óta „tekintetbe veendő ellenfél“ áll előtte (6. l.). Erdélyi kritikáját pontonként előveszi, a formális logikán kívül mást nem ismer (8. l.), a gondolat és tartalma közötti különbséget újból hangsúlyozza (9. l.), a logika ezéljául kitűzött feladatát újra erősíti s arra az ellenvetésre, hogy a jog- és természetannak is az volna a feladata, mi a Brassai értelmezte logikának, megjegyzi, hogy igen, de *csak a logika szabályozta jog- és természetannak* (11. l.). Arra a megjegyzésére, hogy a logika és nyelvtan kezdet fogva járnak előttünk könyvében, hivatkozik az általunk is érintett ama lényeges különbségekre, melyekre logikájában folytonosan útalt a logikai és nyelvtani kategóriák között s egy akadémiái értekezésre, ² melyben Becker ellen vitáz, ki a nyelvet, nyelvtant és logikát azonosította.

Ezekben felel a logikája ellen emelt kifogásokra s aztán áttér a Sárospatakon akkor általában divatozott philosophia militans, a

¹ Szalai *Egy szó az eszmeelviséghez* cz. (Sárospataki Füzetek. V. évf. 455—462. l.) cikkében az eszmeelviség hívének vallja magát, de négy pontot megczáfolandónak tart s ezek között azt is, hogy a régi formai logikát meg kell szüntetni. Peti *Rövid válasz az Egy szóra* (U. o. 653—662. l.) czímen felel: ő a régi logikának nem megsemmisítését, hanem magasabb egységbe emelését sürgeti, mint a virágból gyümölcsöt, a gyermekből ifjút várunk.

² Tapogatódzások a magyar nyelv körül. Pesti Napló 1852. 802, 803. sz.

hegelianismus méltatására. Állítja, hogy a Hegel-féle rendszer el van bukva s Sárospatak nem hivatott arra, hogy tekintélyét helyre állítsa (17. l.). El van bukva „*annak* a philosophiai nagy ágazatnak, melyet pantheismusnak nevezhetünk, *az* a határozott alakja, Hegel-formulázta kifejezése, mely a thesis, antithesis és synthesis walzer-rythmusában tánczolva akará construálni a világot“ (18. l.). Maga a pantheismus, az a Janusfej, melynek egyik arca az idealismus, másik a realizmus, áll és hatalmaskodik. Szemlélsz és védenceze is ezt sürgetik „egységes álláspont“, „eszmeelviség“ név alatt. Ő dualista létére is elismeri az egység kategóriája létét, de „az ész egyedüli és kirekesztő vagy épen mindent elnyelő kategóriájának el nem ismerheti“ (20. l.) Ez a pantheismus egyformán termi „a leglaposabb realizmust s a legkihagyzottabb idealismust, vagy más oldalról tekintve, a dermesztő materialismust és a mindent felolvasztó — egyoldalu — spiritualismust“ (21. l.).

Brassai azt is megmondja, hogy miért felel Peti könyvére s a „Szemlélsz“ ismertetésére. Úgy sejtí, hogy nem egyén, hanem egy egész iskola áll vele szemben Hegel védelmére (6. l.) s általában tudva van, hogy Sárospatakon ez idő szerint hegelianismus az uralkodó rendszer (7. l.). S midőn ezt fatalismussal, pantheismussal vádolja, mint maga mondja, „figyeltetni kívánta a theol. tanintézetek növelvényeit, sőt, ha rossz néven nem vennék, még elfogúlatlan tanúrait is, hogy létez pályájokkal megegyezőbb tan is a pantheistico-fatalismus- vagy fatalistico-pantheismusnál, mely lényegesen kirekeszti a személyes istenség eszméjét. E nélkül pedig hogy miképen állhasson meg theologia, Peti megfoghatja, de én, és azt hiszem, sok más józan eszű ember velem együtt, teljességgel nem“ (22. l.).

Brassai e röpiratában „előhasú philosophus“-nak nevezi Petit s kissé lenézőleg bán vele. Petit sérti ez s feleletében¹ szenvedélyes kitérősekre ragadtatja magát. Elmondja, hogy újabb időlkben divattá vált Hegel bölesészetének ostorozása. „Ez a divat nálunk is lábra kapott; találkoztak itt is emberek, kik szinte(n) írtak H. ellen. Egyik illő komolysággal és tüzetes, tisztességes polemival. (Danielik.) A másik igazságtalan szenvedélylyel s hozzá nem értéssel (Somogyi). A harmadik pedig írt ellene, mert szokása lévén mindenbe beleszólni, itt sem akarta, hogy szava nélkül döntsék el az ügyet. Ez a harmadik Brassai“. Csillag alatt Brassai logikájáról ezt jegyzi meg: „E logika jutalmat nyert ugyan, *de csak azért, mert nem volt*

¹ Tájékozás a bö'esészet ügyében fennforgó vitához Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1861. 16, 17, 18, 19, 21, 22. sz.

más; s az akadémia bírálata is kimondta rá, hogy *az újabb philosophiával ismeretlenséget (?) árul el*“. Mi ismerjük a korabeli sajtó nyilatkozatát s az akadémia hivatalos bírálatát is e könyvről s meg nem foghatjuk, honnan veszi Peti e gyűlöletes ítéletét. Hegel kritikájára ezt mondja: „Ezen ő ostromlása nem egyéb, mint H. logikájából csak úgy *találomra kikapott*, egy pár *út nem értett s félre-magyarázott*, egyébként is *másodrendű* tételnek betűin való rágódás“. Brassai „böleselkedése nem egyéb kontárkodásnál“. „Lehet Brassai nagy matematikus, linguista, lehet minden egyéb, de philosophiája — csak satirája a philosophiának“; neki „a philosophiáról igen alantjáró fogalmai vannak“. Aztán a fatalismus és pantheismus vádjára azzal felel, hogy Hegel „bölesészete semmi egyéb, mint épen a keresztyénség vezéreszméinek alapján alkotott világnézetnek tudományos formába öltöztetése“.

Usoda-e, ha Brassai ezekre a sértő szavakra válaszát ¹ így kezdi: „Valami Peti úr egy rakás semmit írt össze e lapok közelebbi számaiban a philosophiáról és csekély személyemről“. Ez kétségtelenül lenéző nyilatkozat s az illedelemmel aligha összeférő hang, mint a szerkesztő is megjegyzi. Petit a vitában fontos tényezőnek nem ismeri el s általában úgy jelen meg, mint ötödik kerék a szekérben. Peti válaszol megint, ² mint életírója mondja: „férfiasan, de már többé ő sem az *előbbi nyugodt (?)*, hanem kissé ingerült lélekkel nyilatkozott“.

Ezzel vége szakadt e vitának a nélkül, hogy valamelyik fél a másikat meggyőződésében megingatta, nézeteitől eltántorította volna. Brassai logikai munkásságát ezután is folytatta. Kiadta logikáját 1877-ben másodszer. Az akadémiában 1877-ben értekezést olvasott fel *Logikai tanulmányok* czímen. Miként korábban az Erdélyivel és Petivel folytatott polemiájában a régi, formai logika életeért harczol, úgy itt is. De most más veszély előtt áll. A formai logikának, nemesak a Hegel-féle speculativ, hanem az ú. n. inductiv logika is veszélyezteteti létét. Már Bacon sürgeti a logika alkalmazását a természeti tudományokban. Bacon óta aztán mind tudatosabb, sőt napjainkban sürgetőbb lesz az a szorgos törekvés, hogy a régi logikát, a mint az a terméketlen formák középkori nyúge között áldástalanul mozgott, ki kell szabadítani e terméketlenségéből, értékesíteni kell s bevonni a természettudományi kutatás eszközéül. Természetes, hogy

¹ Világosító szó e lapok t. közönségéhez. Prot. Egyh. és Isk. Lap. 1861. 23. sz.

² U. o. 25. sz.

itt nemcsak a gondolkodás műveleteit szabályozná, hanem hatalmas segítő eszköz lenne új eredmények, új igazságok felkutatásánál.

Az ez irányú törekvéseknek legújabbán Stuart Mill híres inductiv logikája hatalmas lökést adott. Az akadémia megbízásából ezt a könyvet Szász Béla lefordította s irodalmunkban 1877-ben jelenik meg. Brassai felszólal az inductiv logika ellen. Tanulmányának első részében a logika legelterjedtebb értelmezéseit veszi kritikai vizsgálat alá s kimutatja, hogy ez értelmezések helytelensége volt az oka, hogy a formai logikának rossz hírért keltették, mert ezek nélkülözik a szóló és halló közti dualismust s pedig a logika a gondolat, illetőleg az ítélet közlésével születik. A második részben a Mill-féle inductiv logikát s ennek öt canonját bírálja. Bírálatainak tárgyalását mellőzve, eredményéül erre jut: „az inductiv logika sem nem szükséges, sem a közönséges logikát feleslegessé nem teszi, sem nem állhat meg, mint külön tudomány. Nem is köszöni létét egyélnak, semmint a *vizsgálódás* és *okoskodás* fogalmai szörnyűsége és majdnem hihetetlen összezavarásának. Igazságok keresése és felfedezése a többi tudományok feladata, a logikáé közlésük és bizonyításuk, röviden megértetésük módja, tanítása. Módszerében tehát lényeges elem, sőt feltétel a dualismus, t. i. a szóló és halló megkülönböztetése“.

Ezekben beszámoltunk Brassai logikai munkásságáról, s ha még hozzátesszük, hogy ő a logikát a lélektanra alapítja, hogy nem elégszik meg, mint elődei, a fogalmak száraz értelmezésével odavetésével, hanem származtatva s előállításuk, alakulásuk folyamatát különböző körülményektől, felfogásoktól, egyéni tehetségektől függő állapotaikat kimutatja (Logika 162. l.), elmondunk jó rendén mindent erről a derék tankönyvről, mely új elveket új módszerrel igyekszik érvényesíteni, s mely philosophiai irodalmunkban az eredetiség és önállóság szempontjából is előkelő helyet foglal el. Bizonyára e logika birhatta az akadémia philosophiai osztályát arra, hogy Brassainak a matematikai osztályból a philosophiaiba való áttételét kérje.¹ Brassai belenyugvó kijelentésére aztán az akadémia átteszi őt 1864 febr. 15-én — nem, mint Kőváry hibásan írja,² 1864 jan. 10-én — a bölcséleti, társadalmi és történeti osztályba.³

¹ A m. t. akad. jegyzőkönyvei. 1863—65. XXV. nagygyűlés 25. p.

² Id. m. 26. l.

³ A m. t. akad. jegyzőkönyvei. 1863—65. 1865. febr. 15. ülés 41. p.

Egyházi beszéd.*

(Nemzeti ünnepre.)

I. Móz. 47, 29—31.

Isten jóvoltából egyezer évet átéltünk ezen a földön, melyet honfoglaló őseink oly sok viszontagságok és küzdelmek után életök árán s vérök hullásával számunkra megszereztek, s melyet azóta folytonosan a századok hosszú során keresztül vérökkel védelmeztek s tartottak meg az egymás nyomába lépő nemzedékek. Méltó volt tehát az az országos ünneplés, melyet az egész nemzet most két éve szentelt e haza elfoglalása s annak ezer évig való bírása emlékére, s nem esoda, hogy miként egy mély tóba dobott kő a víz felszínén nagy hullámot vet s ez újabb meg újabb hullámgyűrűket alkot s csak későre jön ismét nyugvásba a tó vizének felszíne: úgy lelkesedésünk vizében is az ezeréves ünnep, mint az első nagy hullám, újabb-újabb eseményt, megannyi hullámot vetett a felszínre s egyik hazafias ünnepély után a másik következett, míg örvendezésünk ismét a régi nyugvó helyzetbe tér.

Ilyen ünnepélyt üle Magyarország a közelebbi napokban is jó királyával együtt az 1848. évi nagy alkotások emlékére, a midőn is hazánk ugyan egy nagy rázkódáson s mondhatni vérkeresztségen ment át, de mondhatjuk azt is, hogy az új élet és fejlődésre képes Magyarország ott kezdődik, a mikor az alkotmány kiterjesztetett az egész népre s a néhány ezer kiváltságos helyett, kik a haza földé által nyújtott áldásoknak részesei valának, milliók részesülnek ma nemcsak a terhekben, hanem minden jogokban, mint az ország alkotmányos törvényei által elfogadott és bevett honpolgárok.

És ma újból egy hullám verődik fel örömünk vizében, hogy beleléptünk a második ezer évbe e földön s bár ellenségeink száma, hogy a költő kifejezésével szóljak: „egy nagy árviz lehetne“ s ebben a nagy árvizben egy-két jóakaró barátunk „csak egy kis sziget lenne“: mi mégis, sőt annál inkább élni bátorkodunk; többet mondok: élni akarunk ezen a földön, a melyen „apáink vére folyt s a melyhez minden szent nevet egy ezredév csatol“, annál inkább, mert „a nagy világon e kívül számunkra nincs több hely, ez bölcsőnk s majdan sirunk is, mely ápol s eltakar“!

Érezteitek-e vagy egyszer afiai azt a boldogító örömet, melyet annak tudata ad, hogy ez a föld a tiétek; hogy ennek térci és rónái,

* Elmondott 1898. május 1-én Szentgericézén.